

**TRADYCJE BRNEŃSKIEJ SLAWISTYKI.
BOHUSLAV HORÁK - EDYTOR *ISLANDII* DANIELA VETTERA.**

Dariusz Rott (Katowice)

Kręgi naukowych zainteresowań Profesora Bohuslava Horáka, obok historii geografii i etnologii, objęły również slawis-tykę. Spośród ważniejszych publikacji badacza należy wymienić zwłaszcza następujące prace: *Geografie na základě kroniky Kosmovy* (1910), *K historické geografii Čech* (1912), *Pavla Stránského zeměpisný obraz Čech a jeho kartografická předloha* (1929) oraz *Le territoire slave d' après Jordanés* (1933). Istotne miejsce w dorobku slawistycznym Horáka należy się gruntownie opracowanej trójjęzycznej edycji podróżopisarskiej relacji zasłużonego przedstawiciela Jednoty braci czeskich, Daniela Vettera, zatytułowanej *Islandia aneb krátké vypsání ostrovu Islandu (Islandia albo krótkie opisanie wyspy Islandyji)*. Edycje tę Horák opublikował w Brnie w 1931 roku.

Rówieśnik, przyjaciel i bliski współpracownik Jana Amosa Komeńskiego, Daniel Vetter (1592-1669), szczególnie zasłużył się jako kierownik drukarni w Lesznie, w której publikowali m. in. Jan Amos Komeński, Samuel ze Skrzypny Twardowski, Krzysztof Opaliński, Adam Gdaczusz i Maciej Głokowski, aby wymienić jedynie twórców najbardziej znanych. Po zakończeniu nauki w protestanckich gimnazjach w Herborn i Bremie 16 kwietnia 1613 roku, wraz ze swym polskim kolegą, Morawianinem, Janem Salomonem, wyruszył na Islandię. Trzeba było dwudziestu pięciu lat, aby opublikował drukiem (w języku polskim) swą relację z podróży, pod tytułem *Islandia albo krótkie opisanie wyspy Islandyji*. W 1640 roku leszczyński typograf wydał również w Lesznie edycje niemiecką i prawdopodobnie nie znaną nam dzisiaj edycję czeską. Już po śmierci Vettera w 1673 roku opublikowano w Pradze czeską wersję relacji.

To właśnie *Islandię*, jedyny utwór autorstwa Daniela Vettera, przypomniał w 1931 roku Bohuslav Horák.

Nie była to pierwsza edycja tej podróżopisarskiej relacji w XIX i XX wieku. W 1859 *Islandię* przełożono na język duński (autorem przekładu był Edvin M. Thorson, slawista i bibliotekarz w Kopenhadze, od 1858 roku czło-

nek-korespondent Towarzystwa Naukowego Krakowskiego). W 1893 roku dr. Čeněk Zibrť opublikował w czasopiśmie „Svetozor”, a rok później w formie książkowej, *Islandię* w wersji czeskiej. Wykorzystał tutaj wydanie czeskie z 1673 roku. Edycja zawierała krótki wstęp informujący czytelnika o podstawowych faktach z życia Vettera. Publikacja ta doczekała się recenzji, których autorami byli Bronisław Grabowski oraz Feliks Krček. Grabowski (1841-1900), slawista i tłumacz z języka czeskiego i słowackiego, autor studium o filozofii Komeńskiego oraz zapomnianego dzisiaj dramatu historycznego w pięciu aktach, zatytułowanego *Prorokini. Światłość w ciemności* (Kraków 1900), pisał, że relacja Vettera stanowi „rzadkość bibliograficzną, zarówno zajmującą dla nas, jak i dla Czechów (...)”. Krček natomiast w swej recenzji opublikowanej w „Kwartalniku Historycznym”, skupił się zwłaszcza na porównaniu edycji czeskiej i pierwodruku polskiego z 1638 roku, gdyż, jak słusznie zauważył, Zibrť „odłożył porównanie wydania polskiego z czeskiem na później. Ponieważ jednak wynikało z tego błędne zapatrywanie się na stosunek wzajemny obu wydań, widzę się zmuszony do przeprowadzenia tego porównania na tym miejscu, by sprostać twierdzeniu, jakoby sam Fetter opracował tekst czeski na podstawie polskiego”. Swoje rozważania Krček zakończył ważnym stwierdzeniem:

„Poruszyłem tę uboczną kwestyą pracy dra Zibrťa ze względu na to, iż pole działalności piśmienniczej wychodźców czeskich, w czasie wojny trzydziestoletniej w Polsce, za mało jeszcze liczy pracowników wśród uczynnych Czechów, którzyby spoglądali na nią z ogólniejszego punktu widzenia, a u nas już na dobre leży odłogiem. Nie chciałem zaś uwagami temi osłabiać wartości wydania dra Zibrťa, którego każda praca stanowi mniejszą lub większą cegiełkę do wspaniałego gmachu dziejów cywilizacji czeskiej, wznoszącego się szybko pod jego kierunkiem i jego głównie pracą”.

Do dzisiaj zagadnienie kultury literackiej braci czeskich w Polsce czeka na swego monografistę.

***

Pierwsze trójjęzyczne wydanie tekstu Vettera jest zasługą Bohuslava Horáka. Tom zatytułowany *Daniel Vetter a jeho „Islandia”* ukazał się w serii Spisy Filozofické Fakulty Masarykovy University v Brně čís. 33, jak pamiętamy, w 1931 roku.

Krótką, bo liczącą zaledwie sześć stron, przedmowa do wstępu edytora rozpoczyna się od przywołania oceny Vetterowej *Islandii* dokonanej przez wybitnego geografa islandzkiego Thorvalda Thoroddsena:

„*Islandia aneb krátké vypsání ostrovu Islandu* od Daniele Vettra náleží k nejvýznamnějším spisům naší starší literatury zeměpisné. Ale její význam je širší již proto, že vyšlo také vydání polské a německé. Svým obsahem pak předčí Vettrův spisek vše, co bylo v 17. stol. o ostrově Islandu napsáno mimo skandinávskou oblast” (s. 3).

Horák podkreslál, iż jak dotąd nie był wydany drukiem jedyny czeski rękopis *Islandii*, natomiast edycje dotychczasowe oparte były na wersjach drukowanych – czeska, autorstwa Zíbrta, na wydaniu praskim z 1673 roku, a przekład duński – na egzemplarzu polskiego wydania tekstu pochodzącego z 1638 roku. Dodał też, że mimo iż podróżopisarska relacja Vettera została opublikowana w siedemnastym wieku w trzech wersjach językowych, to jednak wszystkie one zachowały się jako egzemplarze unikatowe (w bibliotekach Lwowa, Pragi i Kopenhagi). „Ale *Islandia* – dodał – zasługuje, aby była uvedena w širší známost a stala se přístupnější ve všech svých vydáních, nežli tomu bylo dosud. Proto jsem přistoupil k jejímu vydání, a to všech tří jejích tekstů” (s. 3).

W dalszej części wstępu edytor omówił podstawę źródłową wydania, zaznaczając, że czeski tekst opracował zasadniczo na podstawie rękopisu znajdującego się w Muzeum Narodowym w Pradze, który zestawił z edycją czeską z 1673 roku. O szczegółowych zasadach wydania poinformował Horák na stronie 66 i następnych. O samym rękopisie napisał:

„Rukopis je psán nedbale, hlásky i celá slova v něm často chybějí. Pochází patrně od opisovače ne valně vzdělaného, který napsal na př.: přichylném (m. přichylným), (...) shledáli (m. shledali), redbencií (m. residencii), losy (m. soli), coendoval (m. komendoval), vhu (m. vrchu) (...)” (s. 3-4).

W przypisie Horák zaznaczył:

„Při takovém rázu rukopisu je podivné, jak mohla býti vyslovena domněnka, že jde o vlastní rukopis Vettrův” (s. 4). Chodzi o fragment listu, które Čenek Zíbrt zamieścił w „Kwartalniku Historycznym” w odpowiedzi na recenzję edycji *Islandii*. W liście Zíbrt pisze m. in.:

„Oto udało mi się znaleźć w księżnicy Muzeum czeskiego w Pradze czeski rękopis samego Fettera (sign. V G 19)”.

To pierwsze, lecz nie jedyne cenne sprostowanie do stanu badań nad Vetterem i jego relacją z podróży na Islandię, które znajdziemy we wstępie Horáka.

Wydanie tekstu polskiego opracował Horák na podstawie druku unikatowego *Islandia albo Krótkie opisanie wyspy Islandyi*, który wówczas

znajdował się w lwowskiej księżnicy Ossolińskich. Podobnie postąpił edytor w przypadku tekstu niemieckiego, który oparł na unikacie z 1640 roku.

Przypisy do edycji umieścił na końcu, po wszystkich wersjach językowych, ponieważ – jak stwierdził – odnoszą się one do nich wszystkich. Do tekstu Vettera Horák dołączył również szczegółową mapę podróży autora *Islandii*.

W zakończeniu przedmowy do wstępu edytor dodał:

„Nebylo původně mým úmyslem připojiti k vydání Vetrovy *Islandie* také životopis jejího autora. Jenom pro svou vlastní informaci shledával jsem údaje o jeho životě. A tu jsem záhy poznal, že běžná životopisná data o Vetrovi potřebují nutně revise. Autor *Islandie* je velmi zajímavý zjev v naší literatuře, který si toho plně zaslouhuje, aby obraz jeho života byl založen na spolehlivějších základech, než tomu namnoze dosud bylo” (s. 5).

Tutaj też Horák umieścił podziękowania dla tych wszystkich, którzy pomogli mu w opracowaniu *Islandii*. Na pierwszym miejscu umieścił biblioteki w Kopenhadze, Lwowie i Pradze. Wśród wymienionych znalazł się również ówczesny rektor Uniwersytetu Masaryka w Brnie – prof. dr. St. Souček. Obok podziękowań umieścił tutaj również wykaz bibliograficzny pozycji, z których korzystał najczęściej. Znalazły się wśród nich: przekład duński z 1858 r., dwie prace Thoroddsena dotyczące geografii Islandii, dwie publikacje Emila Waltera oraz edycja *Islandii* w przekładzie Zibrta.

Pierwszy rozdział wstępu edytora nosi tytuł *Daniel Vetter* i obejmuje strony od 7 do 19. Horák, powołując się na wzmiankę zamieszczoną w dziele Andrzeja Węgierskiego, „Daniel Vetterus, quartus Georgii Consenioris filius”, podał tutaj, iż Vetter był czwartym synem Jerzego Strejca, znanego czeskiego działacza Jednoty oraz tłumacza *Psalmów* w Biblii kralickiej.

Na podstawie szczegółowej analizy zapisów w księgach immatrykulacyjnych uniwersytetów edytor określił możliwie dokładnie datę urodzin Vettera:

„Ježto čísla při jméně Vetrově uvedená (30, 33, 37) znamenají patrně rok života zapsaného, lze srovnáním těchto roků vymeziti dobu, kdy se narodil. Je-li při datu 12. srpna 1623 zapsán jako 30letý a 17. července 1630 jako 37letý, 13. října 1625 však jako 33letý, plyne z toho, že den jeho narození připadá mezi 13. srpna a 13. října (1592 roku – D. R.)” (s. 7). Ustalenia te zaakceptowali i przyjęli późniejsi badacze.

Vetter urodził się w Hranicach, skąd jego ojciec, o którym kilka wzmianek podał Horák, przeniósł się, prawdopodobnie w 1592 roku, do Židlochovic. Tutaj, po dłuższej chorobie, Jerzy Streyc zmarł, mając 63 lata. Młodość

prawdopodobnie spędzał autor *Islandii* w Kralicach, Náměšti (tutaj mógł uczyć się sztuki drukarskiej) i Židlochovicach.

Horák przypomina, że Vetter podróżował w orszaku następcy tronu czeskiego, a nawet został jego nauczycielem języka czeskiego. Zwraca też uwagę na fakt, iż w 1630 roku Vetter opublikował w Hadze nowe wydanie *Psalmów* w tłumaczeniu swego ojca.

Z Niderlandów Vetter przybył do Leszna, które wówczas, pod rządami leszczyńskich przeżywało okres swojego rozkwitu, stając się zwłaszcza w latach 1628-1656 stolicą czeskiej emigracji pobiałogórskiej. Fakty te również przypomina Horák.

W październiku 1632 roku w Lesznie, wraz z pięcioma innymi braćmi, został ordynowany na ministra Jednoty braci czeskich. Powierzono mu również kierowanie drukarnią braci czeskich, zwanej klejnotem Jednoty, która została przeniesiona z Moraw do Leszna. Do pomocy powierzono Vetterowi dwóch synów zmarłego niedawno Mateusza Krokoczyńskiego, który dotychczas zarządzał leszczyńską typografią. Horák przypomina również postać Krystyny Poniatowskiej, wychowanki Jana Amosa Komeńskiego i znanej wizjonerki, którą Vetter pojął za żonę w Lesznie. Z żoną miał pięcioro dzieci, z których Daniel Vetter-junior poszedł w ślady ojca, zajmując się typografią. O losach pozostałych dzieci Vettera niczego nie wiemy.

Po tragicznym pożarze Leszna pod koniec kwietnia 1656 roku uciekł do Brzegu. Horák na podstawie analizy listów Komeńskiego koryguje w tym miejscu dość rozpowszechnioną w literaturze przedmiotu, lecz błędną informację jakoby Vetter miał towarzyszyć Komeńskiemu w podróży do Amsterdamu. W Brzegu Vetter spędził ostatnie lata swego życia. Czyniono starania, aby został seniorem Jednoty. Na przeszkodzie stanęły jednak zarzucane mu niegospodarność w rozdzielaniu zapomóg oraz zdziecinnienie (zdetinštení – puerilitas). 27 czerwca 1663 roku został ordynowany na konsejera Jednoty braci czeskich. Miał już wówczas ponad siedemdziesiąt lat i był bardzo schorowany. Kilka lat później – nie znamy dokładnej daty – zmarł w Brzegu.

Drugi rozdział wstępu jest zatytułowany *Vetrova cesta po Islande*. Horák odtworzył tutaj trasę podróży Vettera, szczególną uwagę poświęcając kwestii dokładnego datowania wyprawy oraz towarzysza podróży, którego leszczyński typograf określa mianem „druhého tovaryše své cesty” (s. 22). Był nim Morawianin Jan Salomon.

Określenie roku podróży nastęczało badaczom spore trudności. Horák ustalił rok podróży na 1613. Data taka pojawia się kilkakrotnie w przekazie

czeskim (w polskim tylko raz). Jeden z fragmentów nie pozostawia jednak żadnej wątpliwości:

„Jakožto i léta 1613 od nás spatřno, že na svatého Jana, když u nás najteplejti bývá, tam tak hrubě snřh přšel, že ho za hodinu neb dvě dobře na půl lokte napadlo” (s. 82).

Datę tę, niezależnie od edytora *Islandii*, ustalił w tym samym czasie Otakar Odložilsk. Pisał on w recenzji trójjęzycznego wydania Horáka: „Horák neznal zápisů z alba brémského, které mi byly hlavní oporou pro datování cesty k r. 1613, a proto je třeba tím více oceniti jeho (...) methodicky bezvadný postup, jímž se dobral jistoty v téže věci” (s. 263).

Zasługą Horáka, obok jednoznacznego ustalenia roku podróży, jest również związane z tym określenie daty wyruszenia na wyprawę, dopłynięcia na wyspę oraz czasu trwania podróży. Vetter wypłynął z Bremy 16 maja, na Islandię dopłynął 7 czerwca, a na wyspie przebywał kilka tygodni. Cała wyprawa trwała prawdopodobnie dziewięć do jedenastu tygodni. Edytor podejmuje tutaj również kwestię celu podróży, skłaniając się ku hipotezie, że wyprawa nie była podjęta jedynie jako zwieńczenie edukacji, czy dla zaspokojenia młodzieńczego kaprysu, lecz Vetter i Salomon zostali wysłani przez Jednotę, „aby tam sbránřm získali podpory pro svou církev” (s. 26).

Niezwykle interesujący jest trzeci rozdział wstępu edytora zatytułowany po prostu *Islandia*. Horák opisuje tutaj szczegółowo rękopis czeski, unikatowe druki – polski i czeski, podając także podstawowe informacje bibliograficzne dotyczące wzmianek o tekście Vettera u historyków czeskich i wspominając wzmiankę Michała Wiszniewskiego uczynioną w siódmym tomie jego *Historii literatury polskiej* (Kraków 1845, s. 563).

Strony od 32 do 37 zajmują skrupulatnie przeprowadzony wywód o kolejności językowych edycji *Islandii*. Przypomnę, iż liczne polemiki wywoływała zwłaszcza kwestia, czy relacja Vettera powstała najpierw po czesku czy po polsku. Čenek Zřbrt uważał, że polski tekst przetłumaczono na język czeski. Horák omawia różnorodne dowody, które przedstawiali dotychczasowi badacze, m. in.: Zřbrt, Vonka i Walter. Brneński sławista obalił tutaj przede wszystkim jeden z podstawowych argumentów wykorzystywanych przez badaczy, jakoby zawarte w tekście stwierdzenie „opet na svetlo vydane”, pojawiające się w druku czeskim i polskim – oznaczało reedycję, ponowne wydanie. Użyty tutaj wyraz „novo” („nowo”) oznacza – po raz pierwszy. W tym kontekście był używany wielokrotnie w literaturze epok dawnych.

Czeska wersja *Islandii* została wydana w Pradze w 1673 roku, a więc już po śmierci samego Vettera. Czy było to jednak pierwsze wydanie jego relacji

z podróży w języku czeskim? Karol Estreicher i Čenek Zíbrt uważali, że tak. Być może jednak bardziej słuszne jest przyjęcie hipotezy Horáka, iż pierwsze wydanie czeskie Vetter opracowywał równoległe z edycją polską, zachęcany przez swoich rodaków przebywających w Lesznie. Być może opublikował ją w swojej drukarni między 1637 a 1640 rokiem. Horák twierdzi, że było to około 1638 roku, kiedy to ukazała się również edycja polska. Czeski druk z około 1638 r. nie dochował się do naszych czasów C miał niewielki nakład i uległ zacytaniu, spłonął w tragicznym pożarze miasta w 1656 roku, a może zaginął w jeszcze innych, bliżej nam dzisiaj nieznanach, okolicznościach. Biorąc pod uwagę fakt, że pierwodruki polski i niemiecki oraz druk czeski z 1678 roku zachowały się do dzisiaj zaledwie w jednym egzemplarzu, a wiele innych druków pochodzących z tłoczni Daniela Vettera znamy jedynie ze wzmianek, jest to prawdopodobne. Podstawą wydania przez leszczyńskiego typografa wszystkich edycji językowych Islandii był z pewnością „původní náčrt” (w edycji polskiej C „osobliwy skrypt”), jak sam autor nazywa swe notatki w języku czeskim wykonywane na bieżąco podczas wyprawy na Islandię. Później diariusz ten został uzupełniony, zwłaszcza podczas studiów Vettera w Niderlandach, i uporządkowany.

Kolejne strony rozdziału przynoszą wnikliwe porównanie tekstów czeskiego, polskiego i niemieckiego. Horák jako pierwszy (i jak na razie ostatni) z badaczy tak szczegółowo porównał zwłaszcza przekazy czeski i polski, co pozwoliło mu stwierdzić, iż generalnie tekst czeski jest bogatszy od polskiego. Zawiera bowiem m.in. wzmianki o torfie na wyspie i islandzkich rzemieślnikach, których brak w tekście polskim. Również relacja czeska jest bardziej spójna. Tekst polski charakteryzuje się większą rozwlekłością, co udowadniają liczne przykłady podane przez edytora.

Dużą zasługą Horáka jest ponadto skrupulatne prześledzenie źródeł relacji Vettera. Edytor czyni to na stronach 63-66 oraz w przypisach na stronach 179-202. Źródłami tekstu Vettera były zwłaszcza następujące pozycje: Dithmar Blefken: *Islandia, sive populorum et mirabilium, quae in ea insula reperuntur (...) accuratior descriptio (...)* z 1607 roku oraz Davida Fabriciusa: *Van Isslandt unde Groenlandt* z 1616 roku. Z pozycjami tymi Vetter zetknął się prawdopodobnie podczas swej edukacji w Niderlandach.

Edycja Horáka doczekała się szczegółowej recenzji autorstwa innego znawcy dziejów braci czeskich oraz samej *Islandii* i jej autora - Otakara Odložilka. Zamieszczono ją w periodyku „Časopis Matice Moravské”. Recenzent krótko scharakteryzował stan badań nad Vetterem, skupiając się zwłaszcza na pracach z lat trzydziestych naszego stulecia. Dostrzegł, iż w rozdziale pierw-

szym wstępu do edycji Horák sprostował wiele wcześniejszych omyłek badaczy dotyczących biografii autora *Islandii*. Odłożyłk zakończył recenzję stwierdzeniem:

„S rozličných stran byly tak v několika uplynulých letech osvětleny nejenom životní příběhy Vetterovy, nýbrž i jeho cesta na Island a zhodnocen jeho cestopis, který je nyní v Horákově edici učiněn přístupným nejenom české obci čtenářské, nýbrž i zahraničním zeměpisčům a historikům” (s. 264).

Żałować wypada, że od lat trzydziestych naszego stulecia niezwykle interesująca relacja Vettera nie doczekała się zbyt wielu studiów autorstwa historyków literatury czeskiej i polskiej. Szkoda też, że w Polsce nie opublikowano współcześnie edycji *Islandii*. Warto natomiast dodać, iż tekst Vettera doczekał się natomiast wydania islandzkiego.

Ważne miejsce wśród dotychczasowych badań nad *Islandią* Daniela Vettera, tutaj zaledwie szkicowo omówionych, przypada brneńskiemu geografowi i slawście – Bohuslavovi Horákowi.

Literatura:

- Horák, B.: *Daniel Vetter a jeho „Islandia”*. Spisy fil. Fak. Masarykovy univ. v Brně čís. 33. Brno 1931. Stran 214 + 3 příl. a 1 mapa.
Rec. Odložilík, O.: „Časopis Matice Moravské” 1932, seš. 2, s. 261-264.